

ЕМБАРГО ЄС НА ПРОДАЖ ЗБРОЇ В КИТАЙ ТА БЕЗПЕКОВИЙ БАЛАНС У СХІДНІЙ АЗІЇ*

Микал Олена Костянтинівна,
кандидат історичних наук,
доктор філософії (Японія)

• Проаналізовано ефективність дії механізму ембарго ЄС на продаж зброї в Китай з точки зору підтримання безпекового балансу у Східній Азії. Засвідчено, що незважаючи на чинне ембарго баланс сил у Східній Азії змінюється на користь КНР. Розглянуто спроби ЄС скасувати ембарго, описано поточну ситуацію й окреслено перспективи його скасування. Також розглянуто військовий бюджет КНР, її військові потужності, витрати на науково-дослідну діяльність, трансфер технологій з Європи.

Ключові слова: ЄС, Китай, ембарго на поставку зброї, Східна Азія, баланс сил.

У 1989 р. після подій на площі Тяньаньмень в Пекіні Європейське Співтовариство ухвалило рішення про заборону експорту зброї до КНР, що є чинним і до цього часу. У 2000-их роках Європейський Союз кілька разів робив спроби скасувати цю заборону, наголошуючи, що скасування ембарго на постачання зброї в КНР не вплине на безпековий баланс у Східній Азії (особливо в Тайванській протоці), але США та Японія наполягають на протилежному. Зі свого боку Китай намагається довести, що ембарго – це спадщина минулої епохи [1, с. 21], що використовується як політичний важіль проти Пекіна. Японія та США, які безпосередньо беруть участь у підтримці балансу сил у Східній Азії, трактують питання ембарго в термінах жорсткої безпеки, в той час як для ЄС це є питанням торгівлі і побудови світу на засадах так званого багатостороннього підходу [2]¹.

* Ця стаття є оновленою й переглянутою версією доповіді «Спроби ЄС скасувати ембарго на постачання зброї до КНР і безпековий баланс у Східній Азії: висновки для східноазійського інтеграційного процесу», зробленої в Літньому університеті з регіональної інтеграції 2008 в Університеті Васеда (Токіо), організованому Глобальним інститутом для Азійської регіональної інтеграції [ГІАРІ], 25–30 серпня 2008 р. Детальніший виклад матеріалу: Mykal O. EU Attempts to Lift Arms Embargo on China and Security Balance in East Asia: Implications for East Asian Integration Process / Olena Mykal // Asian Regional Integration Review. – April, 2009. – Vol. 1. – P. 52–68. Автор висловлює вдячність учасникам Літнього університету за їх коментарі й спостереження, особливо професору Цунео АКАХА за його пропозиції.

Метою даної статті є аналіз ефективності дії механізму ембарго Європейського Союзу на постачання зброї до Китаю з точки зору підтримання безпекового балансу у Східній Азії. Автор стверджує, що хоча ембарго є чинним, безпековий баланс в Східній Азії вже змінюється на користь Китаю. У статті на підтримку цієї тези свідчать, по-перше, спроби ЄС скасувати ембарго, по-друге, зростання військового бюджету КНР, її витрати на науково-дослідну діяльність та передача технологій з Європи.

У статті автор використовує теорію реалізму та конструктивістський підхід. На думку автора, для цього дослідження теорія реалізму є найбільш доречною, оскільки особи, які приймають рішення в таких установах, як Європейська Комісія, Пентагон, Міністерство закордонних справ Японії переважно не є ані лібералами, ані конструктивістами. При цьому конструктивістський підхід у поєднанні з теорією реалізму дозволяє інтерпретувати «безпеку» у широкому сенсі, тобто як сферу, що не обмежується суто військовою міццю та її використанням [3].

У дослідженні автор використовує першоджерела, матеріали інтерв'ю (з посадовцями Японії та Європейського Союзу) та вторинні джерела, що розкривають політичні практики

¹Європейці віддають перевагу терміна «багатосторонній (multilateral)» перед «багатополярний (multipolar)», де останній асоціюється з правлінням кількох великих держав, а також нестабільністю. «Багатосторонній (multilateral)» передбачає верховенство міжнародного права. Деталі див.: Zaborowsky M. EU-China Security Relations / Marcin Zaborowski // Paris: EU Institute for Security Studies. – February 2008.

Китаю та діяльність і відносини між ЄС, Китаєм, США, Японією, їх самостійні й спільні дії. Питання ембарго на продаж зброї в Китай розглядалося в працях Ніколя Казаріні (Nicola Casarini), Марціна Заборовського (Marcin Zaborowski), Джонатана Хольслага (Jonathan Holslag), Тінга Вея (Ting Wai) та інших [1; с. 4–6]. Утім наскільки відомо авторові, не було опубліковано статті, що зосереджувалася б на аналізі впливу ембарго ЄС на постачання зброї до КНР на безпекову ситуацію у Східній Азії.

У даному дослідженні терміни «баланс сил» та «безпековий баланс» використовуються по чергово для уникнення повторів. Це є доречним, оскільки обидва терміни відображають питання стану безпеки і те, яким чином регіональні держави змінюють баланс сил у Східній Азії.

Питання ембарго на постачання зброї в Китай: історія та сучасність

Європейська Спільнота наклала ембарго на постачання готової зброї до Китаю у 1989 р. після подій на площі Тяньаньмень. У 2003 р. Євросоюз прийняв рішення переглянути це питання внаслідок тих змін, що відбулися у світі з 1989 р. [4, с. 1] Крім того, у 2003 р. ЄС та Китай приймають рішення про формування стратегічного партнерства: Європа побачила в КНР нову можливість створення багатостороннього світового порядку [5, с. 569]. Очікувалося, що стратегічне партнерство з Китаєм та скасування ембарго стане своєрідним важелем проти односторонньої політики США, особливо після початку війни в Іраку. Тому у грудні 2003 р. Європейська Рада надала Європейській Комісії та іншим інституціям ЄС, яких це стосується, мандат «переглянути питання ембарго на постачання зброї до Китаю» [7, с. 19]. Колишній президент Франції Ж. Ширак і колишній канцлер Німеччини Г. Шрöder були особливо зацікавлені у скасуванні ембарго, оскільки це сприяло б збільшенню експорту до Китаю, хоча водночас вони зазначали, що не збираються експортувати високотехнологічну зброю. У червні 2004 р. Європейська Рада запросила «Раду продовжити вирішення питання щодо ембарго на зброю в контексті всеохоплюючих відносин ЄС з Китаєм» [8, с. 16].

Європейські наміри викликали різку критику з боку Японії, США, Австралії. Токіо різко засудив рішення ЄС, стверджуючи, що скасування ембарго порушить «крихкий безпековий баланс у Східній Азії» [9]. США доводили, що намір ЄС скасувати ембарго пов'язаний лише з бажанням відкрити двері європейській обо-

ронній промисловості на китайській ринок, і ЄС заради економічних переваг нехтує ситуацією з правами людини [10; 6, с. 35]. Палата Представників США прийняла резолюцію, що нею засуджувалися кроки ЄС щодо усунення ембарго і стверджувалося про можливу дестабілізацію ситуації у Тайванській протоці та загрозу Сьомому флоту США. Понад те американські високопосадовці вдалися до низки ініціатив, що свідчили про американську опозицію щодо скасування ембарго, а деякі навіть попереджали, що у разі ігнорування Євросоюзом позиції США Вашингтон обмежить передачу технологій до країн ЄС [11; 6, с. 35]. Можливі обмеження на передачу технологій і залежність Європи від цих технологій й американського ринку стали саме тим інструментом, що змінив точку зору європейського оборонного комплексу щодо виходу на китайський ринок.

Суттєвою помилкою Євросоюзу стала відсутність попередніх консультацій з США та іншими ключовими країнами щодо скасування ембарго. Лише після офіційного повідомлення Європейської Ради особистий представник Х. Солани з питань нерозповсюдження зброї масового знищення Анналіза Джаннелла (Annalisa Giannella) відвідала США, Японію, Австралію та інші країни для пояснення причин Євросоюзу щодо наміру скасувати ембарго [12]. Втім ця спроба ще більше послабила відносини ЄС з США і негативно вплинула на імідж Євросоюзу в Пекіні як на незалежну у прийнятті рішень інституцію.

У грудні 2004 р. Європейська Рада підкреслила потребу у запровадженні переглянутого й суворішого Кодексу поведінки ЄС щодо експорту зброї. Прийнятий у 1998 р., цей Кодекс визначив вісім критеріїв, згідно з якими країни ЄС приймають рішення про експорт зброї [13]. У жовтні 2005 р. країни ЄС прийняли зміни до «Довідника користувача щодо застосування Кодексу поведінки ЄС з експорту зброї (User's Guide to the EU Code of Conduct on Arms Exports)», розроблений задля допомоги застосовувати Кодекс поведінки [14]. Кодекс поведінки не є юридично зобов'язувальним, і в Шостому Річному звіті про дотримання Кодексу поведінки ЄС щодо експорту зброї зазначалося, що низка країн частково порушила ембарго, поставивши Китаю компоненти для військового обладнання, зокрема двигуни для літаків, фрегатів, підводних човнів. У звіті також зазначено зростання обсягу ліцензій на експорт зброї в Китай з 54 млн євро в 2001 р. до 210 млн євро у 2002 р. і 416 млн євро в 2003 р. Майже весь об-

сяг продажів припадав на Францію, Німеччину, Італію та Великобританію [15]. Зважаючи на це, Європейський Парламент закликав зробити Кодекс поведінки юридично зобов'язувальним для усіх країн ЄС [16].

Наразі Євросоюз не планує порушувати питання щодо скасування ембарго, закликаючи Китай покращити ситуацію зі станом прав людини, особливо після прийняття КНР у березні 2005 р. Закону «Про запобігання розколу країни», ескалації конфліктної ситуації на Тибеті та погіршення відносин між Пекіном і Лхасою напередодні Олімпійських ігор 2008 р. [17].

Сучасні тенденції розвитку КНР у військовій сфері

Військовий бюджет КНР

У 2003–2007 рр. видатки на оборону КНР щорічно зростали у середньому на 15,8 %. У 2008 р. офіційний бюджет КНР на оборону зріс на 17,6 % і сягнув 29 млрд дол., що складає 1,7 % ВВП КНР [18]. Пекін стверджує, що оборонний бюджет витрачається переважно на модернізацію і виплату заробітної плати військовослужбовцям, при цьому не надаючи даних про чисельність і тип озброєнь Народно-визвольної армії Китаю (НВАК). Така непрозорість спричинює занепокоєння в інших країнах і спонукає до проведення власних підрахунків.

За оцінками США у 2008 р. військовий бюджет КНР склав 97–139 млрд дол., тобто близько 4 % ВВП, і став другим у світі після США. Міністерство оборони Японії теж поділяє стурбованість щодо непрозорості військового бюджету КНР і скептично оцінює шанси на його прозорість [19]. До того ж модернізація КНР ядерної зброї, зростаючий арсенал сучасних ракет, розвиток космічних та кіберпросторових технологій вже змінює військовий баланс в Азії та поза її межами [20, с. 29]. Відповідно, хоча ембарго залишається у силі, безпековий баланс у Східній Азії вже змінюється на користь Китаю.

Деякий інший підхід до оцінювання військового бюджету КНР має Стокгольмський інститут дослідження проблем миру (СІПРІ), що залишає за країною третє після США та Великобританії місце у загальних витратах на оборону в 2007 р., але друге після США – за індексом купівельної спроможності: 140 млрд дол. проти 547 млрд дол. в США [21]. За оцінками СІПРІ, у 2007 р. військовий бюджет КНР сягнув 58,3 млрд дол. або 5 % світового обсягу військових витрат.

На жаль, автору не вдалося отримати інформацію щодо оцінювання військового бю-

джету КНР з боку Євросоюзу. Зрозуміло, що його підрахунки відрізнятимуться від підрахунків США. Брюссель визнає, що розвиток Китаю призводить до зростання військових витрат, і навіть якщо вони удвічі перевищують заявлені, це складає лише незначну частку бюджету Пентагона в розмірі 500 млрд дол. Утім Брюссель також непокоїть непрозорість військових витрат КНР [4, с. 4].

Військові потужності КНР

Пекін декларує, що військовий бюджет призначається на зарплату, тренування, придбання обладнання [22]. Однак він не надає інформації щодо кількості та видів озброєння НВАК, розташування частин, переміщення армії, проведення навчань [23, с. 126]. З 1990-их років КНР здійснює модернізацію звичайних озброєнь переважно за рахунок імпорту з РФ: гелікоптери, радары, авіамотори, ракети, підводні човни класу «Кіло» [25, с. 29]. Але у 2006–2007 рр. країна знизила імпорт зброї на 62 % [24]. У свою чергу Росія не зацікавлена продавати зброю до КНР, оскільки остання її копіює та виробляє сама. Наприклад, КНР розпочала виробництво й експорт подібного до російського СУ-27к власного літака J11В. Пекін має намір створити незалежний військово-промисловий комплекс, здатний конкурувати на світовому ринку з головними експортерами зброї. Фактично КНР вже конкурує зі світовими провідними компаніями оборонного комплексу у сфері комунікацій [25, с. 31], а США розглядають модернізовану НВАК як конкурента своїй армії у комунікаційних технологіях.

Японія розглядає КНР як конкурента за кількістю винищувачів четвертого покоління, що спричинює зміну безпекового балансу в регіоні [26, с. 214]. Наразі Японія і США мають повномасштабну повітряну систему оповіщення і контролю у Східній Азії, що, власне, і надає їм перевагу. Утім деякі експерти зазначають, що Китай матиме свою систему, і це лише справа часу [26, с. 213].

За розрахунками Пекіна НВАК має імпортувати технології з інших країн через т. зв. «військову дипломатію» (військові обміни, участь у підтримці глобальної безпеки тощо). Спостерігаючи за війнами в Перській затоці, Косові, Іраку, де було використано зброю надчіткого наведення, КНР дійшла висновку, що головні конфлікти XXI ст. матимуть вигляд «інформаційних воєн», а перемога визначатиметься потужностями К4РС (команда, контроль, комунікації, комп'ютери, розвідка, спостереження) та розвиненими космічними технологіями [27].

Тому Пекін просуває «революцію у військових справах з китайським обличчям», тобто намагається досягти двох цілей модернізації одразу: механізації й інформатизації НВАК [28]. Зрештою головною метою КНР є розвиток власної космічної промисловості, що дозволить досягти значних переваг як у цивільній, так і у військовій сфері.

Скасування ембарго потенційно надасть КНР доступ до військових технологій, практик управління, логістичної експертизи, усуне обмеження на військовий обмін. Стратегією КНР також стане створення спільних підприємств з компаніями ЄС для отримання технологій та експертизи [25, с. 22–23].

Витрати на розвиток науки і технологій, дослідні центри

З 1978 р. КНР починає вкладати гроші в розвиток науки і технологій, оскільки за М. Дзедуном поруч з промисловістю, сільським господарством, армією наука є четвертим стовпом модернізації [30, с. 284; 34, с. 137–166]. Відтоді хоча незначно, але неухильно витрати на науку і технології зростали (з 0,6 % ВВП у 1995 р. до 0,8 % ВВП у 2006 р.).

У 2006 р. Державна Рада КНР прийняла Директиву щодо Державної Середньо- і Довгострокової програми розвитку науки і технологій (2006–2020), у якій зазначалося: «...до 2020 р. науково-технологічний прогрес надаватиме принаймні 60 % в розвиток країни. Водночас залежність країни від іноземних технологій зменшиться на 30 % і більше» [31]. Серед пріоритетних секторів технологічного розвитку Директива виділяє національну безпеку і зазначає: «Китай реформує поточну систему менеджменту науково-технологічних досліджень, поєднає і скоординує діяльність військових і цивільних дослідних організацій» [32]. Отже, замість залежності від іноземних технологій КНР планує розвивати свої власні потужності і заохочувати спільні військово-цивільні наукові розробки [32].

Для досягнення зазначених цілей КНР має економічні та людські ресурси. У країні заохочується відкриття дослідних центрів, їм надаються податкові пільги, створюється гідні умови для науковців усередині країни [33]. У КНР немає дефіциту висококваліфікованих науковців, які мають досвід роботи за кордоном і проводять дослідження незалежно або спільно із зарубіжними колегами. Наразі китайські науковці активно проводять дослідження у сфері ядерної енергетики, космосу, фізики високих

енергій, біології, інформатики, електронних комунікацій, де КНР досягла або майже досягла передового рівня.

Постійне зростання витрат на дослідження, відкриття дослідних центрів і надання їм податкових пільг, спільні програми з іноземними дослідними центрами – усе це створює міцне підґрунтя для КНР як головного експортера технологій. Понад те, оскільки Китай поєднує військові й цивільні проекти, нескладно передбачити, що незабаром Китай експортуватиме власну передову зброю.

Передача Китаю європейських технологій

Пекін підкреслив потребу в залученні прямих іноземних інвестицій у поєднанні з імпортом передових технологій у КНР [34]. Доступ на китайський ринок часто використовується КНР як аргумент для залучення іноземних компаній у спільні підприємства і надання технології на таких умовах, які більшість західних компаній не були б готові прийняти в будь-якій іншій країні [6, с. 30]. Космічні технології, фізика високої енергії, біотехнології тощо – це сфери, до розвитку яких КНР залучає до співробітництва ЄС. За кількістю переданих КНР технологій країни Євросоюзу вже є найбільшими постачальниками [5, с. 562]. На кінець 2004 р. КНР запровадила 18,363 технологій з ЄС загальною вартістю 79,4 млрд дол. [35]

У космічній сфері Пекін і Брюссель розпочали співробітництво у вересні 2003 р., відколи КНР приєднався до реалізації проекту європейської навігаційної системи «Галілео» і вніс 230 млн євро, що дозволяє КНР розвивати супутникові навігаційні технології. Європа відхиляє зауваження США, що КНР може отримати військові переваги від участі у «Галілео». ЄС стверджує, що Громадські Регульовані сервісні сигнали (Public Regulated Service (PRS)² не буде надано Китаю, оскільки вона не є членом ЄС. Так, Н. Казаріні визнає: «існує значна неясність того, які (саме технології) КНР буде здатна використати. Тим не менш, у будь-якому разі робота над «Галілео» допоможе КНР прискорити

²PRS є зашифрованими сигналами, призначеними для забезпечення постійного доступу сигналу у разі загрози або кризи. На відміну від інших сигналів «Галілео» PRS будуть доступними, навіть коли інші послуги не будуть доступними, що робить їх придатним для використання у безпекових і військових цілях. Детальніше див.: Lindstrom, G. The Galileo Satellite System and its Security Implications / Gustav Lindstrom and Giovanni Gasparini // Occasional Paper (Paris: European Union Institute for Security Studies). – 2003. – № 44. – P. 19.

розвиток своєї власної, незалежної супутникової навігаційної системи. Фактично, як вже сталося в минулому, Китай майже напевно буде спроможний використати іноземну технологію для модернізації національного космічного потенціалу» [6, с. 29].

Франція, Німеччина, Великобританія лобювали прийняття Пекіном рішення щодо придбання літаків «Еїрбас» замість американського «Боїнга» [5, с. 570]. Партнерство «Еїрбаса», чиею материнською компанією є Європейська аерокосмічна оборонна компанія (ЄАОК), розпочалося з КНР в 2005 р., коли компанія відкрила проектний центр в Пекіні. У червні 2006 р. «Еїрбас» погодився відкрити складальну лінію літака А320 в Тяньцзині. У листопаді 2007 р. китайські авіалінії замовили 160 пасажирських літаків «Еїрбас» на загальну суму близько 14,8 млрд дол. У відповідь «Еїрбас» запропонував КНР участь у проектах, що з часом перетворять китайських виробників на основних постачальників компонентів та вузлів для деяких найважливіших виробів компанії [29, с. 6, цитовано 6, с. 30].

Французька компанія «Арева» виграла тендер на суму 11,9 млрд дол. на будівництво ядерних реакторів, а також постачання технологій й урану до КНР. Компанія також уклала договір на проведення дослідження щодо будівництва заводу з перероблення використаного ядерного палива.

Зрештою, світовий виробник телекомунікаційного обладнання «Алькател», інженерна група «Альстом» та компанії з утилізації «Суец» й «Електрісіте де Франс» теж мають великі контракти в КНР.

Усе вищепераховане демонструє цінність КНР як ринку для Євросоюзу, незважаючи на напруження у відносинах щодо захисту прав людини, торгівлі, охорони навколишнього середовища. Накопичення отриманих технологій та їх застосування у власних дослідженнях (без потреби інвестувати в те, що вже було зроблено європейцями, американцями чи японцями) означає, що крок за кроком КНР стає лідером наукових розробок. Як зазначає Н. Казаріні: «Європа стала джерелом провідних технологій, які в протилеж-

ному випадку було б складно (якщо взагалі можливо) отримати від США або Японії» [6, с. 29]. Доступ до провідних технологій не лише забезпечує конкурентоспроможність КНР на багато років вперед, а й є передумовою модернізації виробництва й відповідно армії.

Висновки

На сьогодні ЄС не збирається переглядати питання скасування ембарго на продаж зброї в КНР, причому основним аргументом є ситуація із захистом прав людини.

Водночас аналіз сучасних тенденцій розвитку військової сфери КНР засвідчує, що, по-перше, Пекін щорічно збільшує обсяги фінансування НВАКу, при цьому не надаючи детальну інформацію про статті витрат. Така непрозорість викликає занепокоєння держав, особливо США та Японії. По-друге, КНР модернізує НВАК і військово-промисловий комплекс, щоб стати експортером провідних видів озброєння. При цьому метою КНР є досягнення лідерства в розробленні космічних технологій цивільного й військового характеру. Вже зараз Китай конкурує зі світовими компаніями оборонного комплексу з продажу комунікаційних технологій, але це не зупиняє європейські країни (Францію, Німеччину, Великобританію) постачати зброю до КНР всупереч Кодексу поведінки ЄС. Інвестування Китаю у науково-дослідні розробки (власні й спільні з іншими країнами), відкриття дослідних центрів та надання їм податкових пільг має перевагу перед закупівлею зброї і є ефективним механізмом досягнення як цивільних, так і військових переваг. Зважаючи на обсяги переданих передових технологій, особливо з країн ЄС, фактичний вплив ембарго на постачання зброї до КНР є сумнівним. Понад те, вже відбувається зміна безпекового балансу у Східній Азії на користь Пекіна з огляду на володіння Китаєм провідними військово-повітряними, комунікаційними, космічними й кіберпросторовими технологіями.

Використані джерела

1. *Wai, T.* EU-China Relations: Economic, Political and Social Aspects / Ting Wai // Доповідь на Третій Азіатсько-тихоокеанській конференції Асоціації Європейських студій, університет Кейо, Токіо, 8–10 грудня 2005.
2. *Приватні* консультації з посадовцями з Європейської Комісії, Японії, вересень 2008 р.
3. *Buzan, B.* Security: A New Framework for Analysis / Barry Buzan, Ole Waever and Jaap de Wilde. – London: Lynne Rienner Publishers, 1998.
4. *Zaborowski, M.* EU-China Security Relations / Marcin Zaborowski – Paris: EU Institute for Security Studies, February 2008.

5. *Holslag, J.* The European Union and China: The Great Disillusion / Jonathan Holslag // *European Foreign Affairs Review*. – 2006. – No. 11 – С. 555–580.
6. *Casarini, N.* The Evolution of the EU-China Relationship: From Constructive Engagement to Strategic Partnership / Nicola Casarini // *Occasional Paper*. – Paris: European Union Institute for Security Studies. – 2006. – № 64.
7. *European Council*, Brussels European Council, Presidency Conclusions. – 12–13 December, 2003. – № 5381/04.
8. *European Council*, Brussels European Council. – 17–18 June, 2004. – No. 10679/2/04 REV2.
9. *Japan-France Summit Meeting and Dinner Hosted by Prime Minister Koizumi 27 March, 2005* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.infojapan.org/region/europe/france/summit0503.html>; *Japan Lodges Fresh Protest to EU Plan to Lift China Arms Embargo // EU business website/* – 16 September 2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eubusiness.com/Trade/050916160630.2zdp4yfa>
10. *Bork, E.* Human Rights and the EU Arms Embargo / Ellen Bork // Memorandum of Opinion leaders, Washington, Project for the New American Century (PNAC). – 22 March, 2005.
11. *United States Senate*, US Generosity Leads the World: The Truth about US Foreign Assistance // Republican Policy Committee (John Kyl, Chairman). – 22 February, 2005.
12. *Інтерв'ю*, Делегація Європейської Комісії в Японії. – 2007. – 26 червня.
13. *Council of the European Union*, EU Code of Conduct on Arms Exports. – Brussels. – 8 June, 1998.
14. *Council of the European Union*, User's Guide to the EU Code of Conduct on Arms Exports. – 14 October 2005. – 13296/05, PESC 853, COARM 43.
15. *Council of the European Union*, Sixth Annual Report of the EU Code of Conduct on Arms Exports. – Brussels. – November 2004; see also: *SIPRI*, TIV of arms imports to China, 1993–2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sipri.org/contents/armstrad/output_types_TIV.html.
16. *European Parliament*, European Parliament resolution of 13 March 2008 on the EU Code of Conduct on Arms Exports – failure of the Council to adopt the Common Position and transform the Code into a legally binding instrument. – Strasbourg. – 13 March, 2008. – No. P6_TA(2008)0101.
17. *European Parliament*, European Parliament resolution of 10 April 2008 on Tibet. – 10 April, 2008. – No. P6_TA(2008)0119); *European Parliament*, European Parliament resolution of 10 July 2008 on the situation in China after the earthquake and before the Olympic Games. – 10 July, 2008. – No. P6_TA-PROV(2008)0362.
18. *China's Official Military Budget to Grow by 17,6 % in 2008 // Defense Industry Daily*. – 6 March, 2008.
19. *Приватні консультації з високоставленим військовим офіцером*. – Токіо, 27 серпня 2008.
20. *Office of the Secretary of Defense*, Annual Report to Congress: Military Power of the People's Republic of China 2008.
21. *SIPRI*, The 15 Major Spender Countries in 2007 // *Military Expenditure: SIPRI Yearbook 2008: Armaments, Disarmament* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sipri.org/contents/milap/milex/mex_major_spenders.pdf.
22. *Defense Expenditure // China's National Defense in 2006*. – Beijing: Information Office of the State Council of the People's Republic of China. – 2006.
23. *National Institute of Defense Studies of Japan*, East Asian Strategic Review 2007. – Tokyo: National Institute of Defense Studies of Japan, 2007.
24. *Терехов, А.* Китай переходит на самообеспечение российскими вооружениями / Андрей Терехов, Виктор Мясников // Независимое военное обозрение. – 2008. – 4 апреля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nvo.ng.ru/notes/2008-04-04/8_china.html
25. *Office of the Secretary of Defense*, Annual Report to Congress: Military Power of the People's Republic of China 2006.
26. *National Institute of Defense Studies of Japan*, East Asian Strategic Review 2008. – Tokyo: National Institute of Defense Studies of Japan. – March, 2007.
27. *Інтерв'ю*, Національний інститут досліджень з питань безпеки, Міністерство оборони Японії. – 2007. – вересень.
28. *National Defense Policy // China's National Defense in 2006*. – Beijing: Information Office of the State Council of the People's Republic of China. – 2006.
29. *Fouquet, C.* La France engrange 9 milliards d'euros de contrats avec la Chine / Fouquet Claud // *Les Echos*. – 6 December, 2005.
30. *National Institute of Science and Technology Policy (NISTEP) (MEXT)*, Shuyona Kuni ni Okeru Shisaku Doko Chosa Oyobi Tassei Koka ni Kakawarru Kokusai Hikaku Bunseki [Comparative Analysis on S&T Policies and Their Achievements in Major Countries] // NISTEP Report. – May 2004. – No. 81.
31. *China Issues Science and Development Guidelines // Chinese Government's Official Web Portal*. – 9 February 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gov.cn/english/2006-02/09/content_183426.htm
32. *China Issues Guidelines on Science and Technology Development Programme // Chinese Government's Official Web Portal*. – 9 February, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gov.cn/english/2006-02/09/content_184426.htm
33. *Інтерв'ю*, Дослідний центр передових науки і технологій, Університет Токіо (Research Centre for Advanced Science and Technology (RCAST)). – 2006, 27 квітня.
34. Деталі див. : *Mykal, O.* China within Global Technology Transfer Policy of Japan: Implications for Europe / Olena Mykal // *Asia-Pacific Journal of EU Studies*. – 2006. – Vol. 4. – № 2. – С. 137–166.
35. *Huang, Qing.* China-EU Relations: More Vigorous. More Mature / Qing Huang // *People's Daily*. – 2005. – 16 December [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://english.peopledaily.com.cn/200512/16/eng20051216_228613.html